

Toronyai Gábor

Észösztön
és történelmi teleológia Husserlnél
A fenomenológia
valóságformáló lehetőségéről¹

Az ösztön intencionalitása Husserlnél „homályos”, azaz határozott tárgy nélküli tárgyra irányulást jelent. Késői írásaiban pedig a történelem teleologikus irányultságát illetően egyfajta „észösztön” szerepéről is beszél a fenomenológia megalapítója. Nem önmagát felszámolóan ellentmondásos fogalomalkotással állunk-e szemben azonban az „észösztön” esetében? Hiszen az észműködés éppenséggel az evidens tárgykonstitúcióban összpontosul, világos és elkülönített tárgyakat képezve. Miként is érvényesülhetne benne ennek éppen az ellenkezője: a határozatlan tárgyra irányulás?

A továbbiakban arra törekszem, hogy az „észösztön” fogalmi ötletében rejlő ellentmondást olyan termékeny feszültségként mutassam fel, amely sajátos módon segít megvilágítani a filozófiai gondolkodás valóságalkító – s ennek részeként történelemformáló – lehetőségéről kialakított husserli elgondolást.

A filozófiai gondolat valóságtudatunkat alakító és történelemformáló hatására több példa hozható fel.

Az első lehetséges példát Platón ideatana képezi, méghozzá három szempontból:

a) az „idea” mint gondolat: a világbeli dolgok és a dolgokat elgondoló emberek világbeli keletkezése és pusztulása mellett is fennmaradó és ezért igazabb valóság, forma, minta, amely tehát minden tapasztalatilag fennállóval szemben mindig kritikus távolságtartásra ad lehetőséget az azt megragadó ember, lélek vagy gondolkodás számára;

b) genezise Platón gondolkodásában: az *Állam* ideatanának átalakulása a késői ideatanná (az ideák keveredése és létrekelése–genezise); genezise a későbbi gondolkodóknál is, például Plótinosznál;

c) a platonizmus a filozófiában, a kereszténység teológiája (lásd Ágoston, Nietzsche, Heidegger) s talán mindenfajta utópikus gondolkodás mint popularizált platonizmus.

E három lépés a filozófiai valóságképzés strukturális mozzanatait fedi fel:

a) a tiszta *gondolat* mint „világötlet”;

b) *habitualizációja* a gondolkodói életútban és életműben (minden egyedi gondolkodóban, nemcsak az első megszerzőében);

¹ A tanulmány megírását az OTKA 72360. számú kutatási programja támogatta.

c) a *közgondolkodás* és a közbeszéd alakítása a filozófiai és a tágabb kulturális életen, valamint ennek történeti áthagyományozódásán keresztül. Ezzel összefüggésben a társadalmi *intézmények* és a természeti *környezet* átformálása.

A második lehetséges példát a matematizált természettudomány képezi, pontosabban Husserl Galilei- és felvilágosodás-értelmezése: az euklidészi geometria a tudás egy körülhatárolt és a mindennapi élettől meglehetősen elszigetelt területén megvalósuló tudáseszmény: az ebben lehetséges minden alakzat axiomatikus-deduktív rendszeres összefüggése. Galilei és a modern természettudomány: kísérlet arra, hogy ezt az eszményt kiterjesszük a tapasztalat egészére. Descartes és a felvilágosodás rendszereszménye ezt tükrözi vissza. Valóságalkító hatása közismert.

Felmerülhet a kérdés: miként lehetne a fenomenológia újabb példa? A fenomenológia immár évszázados története – a mozgalom földrajzi-kulturális kiterjedése és számos tudományban termékeny recepciója ellenére is – úgy tűnik, nem kínál nekünk nyilvánvaló választ erre a kérdésre.

Husserlnek magának, késői gondolkodásában, mindenesetre központi témája a fenomenológia beiktatása a filozófiatörténetbe és ezen keresztül a történelembe. A *Válság*² nyilvánvalóan ekként is olvasható. S mint tudjuk, ez irányú gondolatait negatív jórészt éppen Galilei-, Descartes- és Kant-kritikája révén fejtette ki. Ezért a második példa.

Az alábbiakban a transzcendentális fenomenológiai program keretében vázolom fel, az „észöszön” fogalmára is tekintettel, Husserl késői elgondolását a filozófia valóság- és történelemformáló funkciójáról.

I. Valóságtudatunk konstitúciója és a transzcendentális fenomenológiai program

Az 1907-es évre tehetően Husserl *transzcendentális* fordulatot hajtott végre gondolkodásmódjában.³ Ettől fogva műveinek gondolatmenete jellegzetes ívet ír le: különböző utakon járva azokat a gondolati lépéseket ismétli meg, amelyeken keresztül a természetes szellemi beállítottság valóságtudatának magyarázatát a szubjektív forrásokra történő visszavezetés révén megkísérlő transzcendentális filozófiai programot igyekszik véghezvinni.

² Edmund Husserl: *Az európai tudományok válsága* I–II. Fordította: főszerző: Berényi Gábor és Mezei Balázs, mellékletek: Egyedi András (I–III.) és Ullmann Tamás (IV–XXIX.). Atlantisz, Budapest, 1998. (A továbbiakban: *Válság* I., illetve *Válság* II.)

³ Vö. Rudolf Bernet: Einleitung. In Edmund Husserl: *Texte zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)*. Hrsg. v. Rudolf Bernet. Meiner, Hamburg, 1985, XI–LXXVII.

1. A természetes tapasztalattól a transzcendentális szubjektivitáshoz vezető lépés (fenomenológiai epokhé és redukció)

A transzcendentális szubjektivitás és önmagunk hétköznapi értelemben vett felfogása közötti viszonyt Husserl a következőképpen fogalmazza meg egy helyen: „Az *ego* és a közönséges értelemben vett ember viszonya egészen sajátos. Amennyiben az ember a transzcendentális szubjektivitás önobjektívációja, léte implikálja a transzcendentális szubjektivitást, de nem mint »ittlétet az emberben« (*Dasein im Menschen*), nem mint valamiféle, az emberben feltételezendő magot, hanem csak mint potencialitást, amely rám mint emberre érvényes, hogy áttörjek a transzcendentálisra.”⁴ „Emberként áttörni a transzcendentálisra” – fogalmazhatnánk meg ebből kiindulva a fenomenológiai redukció⁵ maximáját. Nem valamiféle másik létezőhöz való eljutásra történik itt utalás, hanem egy olyan gondolkodási szituáció, beállítottság létrehozásáról és fenntartásáról van szó, amelyben természetes tapasztalatainkat a legegyszerűbb szubjektív működésekből, illetve ezek által létrehozottként és formáltként törekszünk megérteni. *Emberként a transzcendentális szubjektivitás önobjektívációja vagyok* – ebbe a formulába sűrítendő a transzcendentálisra vonatkozó husserli belátás.

„Emberen” szokásosan és kibontatlan többértelműségben magunkat értjük egyes szám első személyben, illetve az aktuálisan velünk együtt élő többieket, továbbá egyáltalán minden embert. Figyeljünk fel arra, hogy az így értett „én” és „mi” a realitás pólusait alkotják, míg a „minden ember” nem tapasztalati valóság, hanem csak egy idealizáló határátmenetben megragadható eszme: az embermivoltból alkotott felfogás. Ezt a természetes intuíciónkat láthatjuk kibomlani Husserl elgondolásában a transzcendentális szubjektivitásról mint olyasmiről, ami a transzcendentális *ego*, a monadikus *ego* és a monádközösség fogalmi összjátékában értelmezhető világkonstitúciós önobjektívációjában hozza létre, illetve teszi érthetővé természetes valóságtudatunkat.

Az ego cogito tartalma a gondolkodás eredeti történetéről szerzett tapasztalat. A „transzcendentális szubjektivitás” kifejezés értelme szerint a valóságtudatunk szubjektív forrásait kutató visszakérdezésben feltáruló tudatműködések jelentik. A legegyszerűbb szubjektív működés feltárulását felfogó legvégső belátás

⁴ „Das Verhältnis von Ich im gemein menschlichen Sinn und *ego* ist ganz eigenartig. Sofern der Mensch Selbstobjektivierung der transzendentalen Subjektivität ist, impliziert sein Sein die transzendentale Subjektivität, aber nicht als »Dasein im Menschen«, als einen irgendwie anzunehmenden Kern im Menschen, sondern nur als Potentialität, von mir Gelten als Mensch zur Transzendentalität durchzuberechnen.” *Husserliana* XV., 456. sk. In *Husserliana. Edmund Husserl: Gesammelte Werke.* I–XXXVIII. Martinus Nijhoff (Kluwer), Den Haag (Dordrecht/Boston/Lancaster), 1952–(2008).

⁵ A dolgok objektív létezésére vonatkozó meggyőződés érvényességének felfüggesztése (*epokhé*), illetve a szubjektív adottságmodokra történő visszavezetés (*redukció*).

tartalma pedig nem más, mint a magáról a gondolkodás eredeti megtörténéséről szerzett tapasztalat. Tehát az *ego cogito* husserli megértése: *önmagam tér- és időbeli létezése a legeredetibb szubjektív működés – a tiszta gondolkodás – önobjektívációjaként történő megragadása*. Pontosabban kifejezve: a gondolkodás maga téridőbeli én- és tárgyteremtő önobjektíváló működés, azaz *világképzés*, a filozófiai gondolkodás pedig a minden gondolkodásban végbemenő önobjektíváló világképzést feltáró öneszmélés, amely azonban maga is sajátos módon részese a világképzésnek.⁶

2. Természetes valóság tudatunk magyarázata: a transzcendentális szubjektivitásból kiinduló világkonstitúció

A gondolkodás eredeti megtörténéséről, végbemenéséről az *ego cogito*-ban szerzett önobjektívációs központi tapasztalati minta bontakozik ki a transzcendentális szubjektivitásból kiinduló világkonstitúció feltárásában a természetes beállítottság objektivitástudatának magyarázataként. A transzcendentális szubjektivitás egésze az *ego cogito*-ból kiinduló három különböző irányú gondolati mozgás mentén közelíthető meg. A három transzcendentális eljárás mód (a *statikus*, a *genetikus*, illetve az *interszjektív/generatív* konstitutív módszerek) az epochában élénk kerülő élményáramot a transzcendentális szubjektivitás különböző absztrakt rétegeire (*transzcendentális ego*, *monadikus ego*, *interszjektív monásközösség*) visszavezetve, ezek szempontjából tárja fel.

A *transzcendentális ego* fogalma az immanens élményfolyambeli sokaságnak a tiszta énszerűség avagy a tiszta gondolkodás, tiszta észműködés szempontjából való összefüggésének, statikus-strukturális vonásainak spontán idealizációs felismerésekben – mondhatnánk: „világötletekben” – történő *feltedő megtapasztalását* jelenti. Az így megragadott élményfolyam a *világ* mint ideális értelemösszefüggés. Minden egyes gondolat pedig, mint valamely én által meghatározott téridőbeli szituációban megragadott belátás, egy *spontán idealizációs* ugrás révén ragadja meg és lokalizálja *egy* gondolatként a transzcendentális szubjektivitás egyetemes önobjektíváló működését. A *transzcen-*

⁶ Ha a világképződés mintájának az eredeti én belső időbeli önobjektívációját tekintjük, akkor a „világ”-ot általában véve transzcendenciaképződésként ragadhatjuk meg. Ennek révén a „világ” husserli fogalmának sokrétű használatát mindig úgy értelmezhetjük, hogy felmutatjuk azt a szubjektivitást és azt a konkrét módot, ami által és ahogyan konstituált – időben létrehozott – lét (tárgyi szféra) a szóban forgó „világ”. Így például az „életvilág” a „transzcendentális élet világa”, de a „természetes tapasztaló élet szubjektív-relatív tapasztalatainak világa” és az „elemi interszjektív tapasztalatok világa” is, de mint „objektív, mindenki számára való világ” az „intermonadikus közösség által konstituált világ”, mint konkrét életvilág vagy „kulturális világ” pedig az „intermonadikus közösség értelemobjektíváló tevékenysége révén előálló világ”, végül a kulturális világ teljes konkrétságában mint „honi világ” az „aktuális, normatív monásközösség saját, otthonosan ismerős környező világa” stb.

dentális szubjektivitás a maga eredeti működésében (mint tiszta gondolkodás vagy mint „eredeti én”) a megismerés számára a *mindenidejű, ideális, irreális* tárgyiságok eszmei adottságmódjával bír. A transzcendentális ego e fogalma tehát *valamely gondolatban megragadott* transzcendentális szubjektivitása.

A tiszta gondolkodás *irrealitása* azt jelenti, hogy önobjektívációjában, azaz időbeli létrejövésében – tehát az immanens, belső vagy szubjektív, illetve transzcendens, külső vagy objektív időfolyam mostjaiban való létezőként történő megjelenésében – nem rögzíthető: nincs, *nem létező* a „reell”, illetve „real” lét értelmében. Ez *konstituál* minden időbeli létet, de maga *nem konstituált lét*. Mindenhol kikerülhetetlenül érvényes, de sehol sem lokalizálható kizárólagosan. A *megismerő én és a megismerő* felfedezés és megragadás azonban maga benne áll az áramló időben. Tehát az álló jelen voltában ideális lényegként felfedezett ego, illetve áramló voltában az időbeli genezisében adott én maga a transzcendentális szubjektivitás megismerésének – önmegismerésének – különböző tapasztalásmódjaiban. Így az immanens, illetve transzcendens időbeli adottságok, „tények” a mindenidejű, ideális lényeg „tényei” és fordítva: az időbeli adottságok az ideális lényegre utalnak. Következésképpen a megismerés egész rendszerét egy teleologikus struktúra fogja egybe. A transzcendens világbeli létezőknek, illetve az immanens időbeli adottságoknak az interszubjektív, illetve genetikus módszerek általi megismerését statikus módszerrel feltárható *a priori* lényegstruktúrák orientálják.

A szóban forgó megismerésbeli teleológia az észműködésben ható *intencionális tendencia*. Husserl ezt az időbeli ént egészében átható tendenciát *egyetemes transzcendentális ösztönintencionalitásként* (*universale Triebintentionalität, universal Instinkt*)⁷ értelmezi, amelynek legmagasabb formája az *észösztön* (*Vernunfttrieb, Vernunftinstinkt*).⁸

⁷ „Nem lehet-e, nem kell-e egy *egyetemes ösztönintencionalitást* feltételeznünk, amely minden eredendő jelent mint álló időbeli létrehozást egységessé tesz és konkrétan jelentől jelenig továbbhajt oly módon, hogy minden tartalom ösztönbeteljesítés tartalma *s célra irányított*, méghozzá úgy is, hogy minden primordiális jelenben magasabb fokú transzcendáló ösztönök mindegyik másik jelenbe belenyúlnak s monászokká fűzik össze őket, miközben az összes egymásban implikált – intencionálisan?” [„Dürfen oder müssen wir nicht eine *universale Triebintentionalität* voraussetzen, die jede urtümliche Gegenwart als stehende Zeitigung einheitlich ausmacht und konkret von Gegenwart zu Gegenwart fortreibt derart, dass aller Inhalt Inhalt von Trieberfüllung ist und *vor dem Ziel intendiert* ist, und dabei auch so, dass in jeder primordialen Gegenwart transzendierende Triebe höherer Stufe in jede andere Gegenwart hineinreichen und alle miteinander als Monaden verbinden, während alle ineinander impliziert sind – intencional?” (Kiemelés – T. G.)] Lásd *Husserliana* XV., 595. A szóban forgó cél az eredeti én mint álló jelen, az időbeli genezis *univerzális teleológiájának* (*universale Teleologie*, uo.) célja. Vö. továbbá Nam-In Lee: *Edmund Husserls Phänomenologie der Instinkte*. Dordrecht/Boston/London, Kluwer, 1993, 168. skk., 177., 225. skk.

⁸ Husserl: Ms. AV20, 1, ill. FI24, 39. Vö. Lee: i. m. 186. Lásd még: „Erkenntnistrieb” (*Husserliana* VIII., 339.); „Erkenntnisstreben” (i. m. 330.); „Wahrheitsstreben” (uo.); „das theoretische Streben” (uo.).

A transzcendentális szubjektivitás geneziséét, egész áramló időbeli létrejövését ezen egyetemes tendencia által *motivált egyetemes teleológia* – legmagasabb formájában *észteleológia* – hatja át. Ez a motivált egyetemes teleológia egy végtelen folyamatban az egész időbeli szférát, minden időbeli ént – minden élményével, egész megismerő, értékelő és cselekvő életével egyetemben – az időbeli genezisen kívül maradó transzcendentális egóra vonatkoztatja. Az ész ezt a teleológiát tárja fel, amikor minden időbeli létezőt és minden ezekről szerzett ismeretet a transzcendentális egóban felfedezett mindenidejű, ideális és irreális lényegekre vezet vissza, illetve *a priori* e lényegekhez hozzátartozó „tényekként” mutat fel.

A *monadikus ego* a belső időbeli immanens élményfolyam – immár a transzcendentális ego önobjektívációiként felfogott – énsokaságának általános, belső időbeli *egy ént*ben való egyesíthetőségét fejezi ki. A belső időbeli önobjektíváció az „első” világtépzés, amely egyúttal hozzáférhetővé teszi a monadikus aktív és passzív értelemgenezist is mint az ideális értelemösszefüggésként megragadott világ időben fennmaradó és kibontakozó, én általi *birtoklását*.

A *monásközösség* fogalma a sok monász egyetlen, külső, objektív téridőbeli világban, a természetes tapasztalat *életvilágában* való egyesíthetőségét ragadja meg. E „második” világtépzés hozza létre mindennapi életvilágunkat és a természetes beállítottság valóságtudatát.

A valódi objektivitás – azaz a mindenki számára általánosan érvényes világ – a monásközösség „kommunikatív intencionális teljesítménye”.⁹ Az intermonadikus közösség képződését Husserl *közösségivé válásként* (*Vergemeinschaftung*) ragadja meg.¹⁰ Ennek gondolati ugrópontja a *kölcsönös analogikus apprezentálás*. Nekem mint az *alter egót* analogizáló apperceptióban konstituáló *egónak* magát ezt az *alter-egót-konstituáló-analogikus-apprezentálást* is apprezentálnom kell az *alter egóban*. Következésképpen egyfajta *reflexivitás, reciprocitás*, sőt *iterálható közvetítés* jön létre: önmagamat mint *alter-egót-konstituáló-egót* az *alter-ego-által-analogikusan-apprezentált-alter-egóként* is kell értenem.¹¹ Az iterálható reflexív közvetítés pedig *kommunikációt* implikál.

Ez a kommunikatív közösségivé válás – tágan értelmezett – *normalizációs folyamatként* ragadható meg, amelynek voltaképpeni teljesítménye a mindenki számára való – interszubjektíven általános érvényű, azaz objektív – *életvilág* állandó konstitúciója: a világtépzetek állandó kölcsönös korrekciója a tapaszt-

⁹ A monásközösség mint „abszolút kommunikatív szubjektivitás” (*absolute kommunikative Subjektivität*) autonóm világtépzésének gondolata – a történelem összefüggésében – már a húszas évek első felében megjelenik. Lásd pl. *Husserliana* VIII., 506.

¹⁰ Lásd pl. *Válság* I., 206. skk., *Válság* II., 112.

¹¹ Vö. pl. Edmund Husserl: *Kartezianus elmélkedések. Bevezetés a fenomenológiába*. Ford. Mezei Balázs. Atlantisz, Budapest, 2000, 137., 147. (a továbbiakban: *Elmélkedések*), továbbá *Válság* II., 112.

talásban, a megfontolásban és a cselekvésben, amely a szubjektív világgépek-
tekből a korrekciós homogenizálás – bizonyos értelmezések kiválasztása és
normálképződményekként való interszubjektív rögzítése, habitualizálása,
illetőleg a másik oldalon más képzetek kizárása – révén egy azonosságtarta-
lommal mint harmóniamaggal bíró, mindenki számára érvényes világot hoz
létre, s így folyamatában már mindig is meglévőként és továbbértelmezhető-
ként előlegez egy ilyen identikus világot. A szubjektív világgépek pedig a
már mindig is előzetesen adott, magától értetődőként feltételezett, objektív
életvilág pusztja jelenségeivé alakulnak át.¹² Így jön létre *a természetes beállított-
ság valóságtudata és objektív világbeli élete*.

3. Kitekintés: a magasabb kulturális formák konstitúciójáról

A természetes szellemi magatartás objektivitástudatának transzcenden-
tális konstitúciós magyarázata révén olyan alaphoz, illetve mintához jutot-
tunk, amely lehetővé teszi a továbblépést *a magasabb szellemi objektívációs for-
mák* – állam, vallás, történelem, tudomány stb. – *fenomenológiai megértéséhez*.

Husserl az V. *Elmélkedés*ben – éppen az objektivitástudat interszubjektív
magyarázatának felvázolása után – világosan meghirdeti a generatív fenomé-
nek, a társadalmi-kulturális-történeti világ fenomenológiai megközelítésének
programját, jóllehet még távoli munkaproblémaként.¹³ Ennek ellenére az
1929 és 1937 közötti, interszubjektivitással kapcsolatos írásai – amelyek az
„életvilág” fogalma köré szerveződnek és többek között felvetik a történe-
lem, valamint a „honi” és az „idegen” kulturális világok összefüggésének
problémáját is – arról tanúskodnak, hogy a fenomenológia létrehozója maga
is hozzálátott már ehhez a munkához.

A Husserl-recepció és a Husserl-kutatás figyelemre méltó módon meg-
ismételte magának Husserlnek az általános gondolati-módszertani fejlődé-
sét, amelyet a „statikus”–„genetikus”–„generatív” (azaz interszubjektív-
történeti értelemben elmélyített genetikus) fenomenológia, illetve módszer-
tan címszavaival adhatunk vissza. A statikus, illetve genetikus módszertant
meghaladó megközelítés lehetőségének megnyílása csak mintegy két évtize-
des fejlemény. Eugen Fink *VI. Kartezianus elmélkedésének* 1988-as megjelené-
séhez köthetjük leginkább,¹⁴ amely olyan recepciótörténeti helyzetben jelent
meg, amikor a statikus, illetve a genetikus módszer elsajátítása már előreha-

12 Vö. pl. *Válság* I., 229., 310., *Válság* II., 111. sk.

13 Vö. *Elmélkedések*, 159., 173., továbbá *Válság* I., 235. sk.

14 Eugen Fink: *Cartesiansche Meditation VI. Die Idee einer Transzendentalen Methodenlehre*. Hrsg. von H. Ebeling, J. Holl, G. Kerckhoven. Kluwer, Dordrecht, 1988.

ladt, és a *Husserliana* XV. kötete,¹⁵ valamint a szinte külön életet élő *Válság* hatástörténetében felhalmozott eredmények erősen motiváltak egy a *Válsághoz*, illetve Husserl harmincas évekbeli filozófiájához történő új oda-fordulást. Az új szövegkiadások – a *Husserliana* XXVII. (1989)¹⁶ és a *Husserliana* XXIX. (1993)¹⁷ – kifejezetten megerősítették Husserl új perspektívában történő megközelítését.

A XV., illetve a XXIX. kötetre alapozott „honi világ/idegen világ” (*Heimwelt/Fremdwelt*) diszkusszió (többek között Klaus Held, Toru Tani, Anthony J. Steinbock írásai említhetők meg), Bernhard Waldenfels és Klaus Held kutatásai, valamint az Eugen Fink *VI. Kartezianus elmékedése* által adott impulzusok módszertanilag adekvát és megközelíthető módon nyitották meg a husserli fenomenológia társadalom-, történelem- és kultúrfilozófiai dimenzióját. E dimenzió felfedezése és kiépítése talán a Husserl-kutatás legnagyobb horderejű, sokáig aktuális feladata marad, amely már eddigi eredményeinek tükrében is a husserli fenomenológia egy „másik arcát”, sőt egy „új Husserlt” mutat.¹⁸

II. Az életvilág történetiségének szintjei

Husserl az interszubjektív történetiség, tehát az életvilág történetiségének három „szintjét” különbözteti meg.¹⁹

Az *első szint* az „organikus történelmi élet”, amelyet „eredeti generatív historicitás”,²⁰ azaz állandó, *spontán* értelemképzés, a mindenki számára való világ értelmének folytonos átalakulása jellemez.

A spontaneitás végső forrása az egyes személyek ésszerű tudati aktivitása, de a generáción belüli és a generációk közötti kommunikatív normalizáció is. A szellemi élet az az állandóan működésben lévő princípium, amely minden új felfedezés számára megteremti a *mindenki számára való* értelemmé válás horizontját és egyben azt a *közvetlen és állandó* talajt, amelyből minden új értelem

¹⁵ *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass (1929–1935)*. Hrsg. von Iso Kern. Nijhoff, Den Haag, 1973.

¹⁶ *Aufsätze und Vorträge (1922–1937)*. Hrsg. von T. Nenon, H. Rainer. Kluwer, Dordrecht/Boston/London, 1989.

¹⁷ *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Texte aus dem Nachlass (1934–1937)*. Hrsg. von R. N. Smid. Kluwer, Dordrecht, 1993.

¹⁸ Lásd pl. Anthony J. Steinbock: *Home and Beyond. Generative Phenomenology after Husserl*. Northwestern University Press, Evanston, Illinois, USA, 1995, illetve Donn Welton (ed.): *The New Husserl. A Critical Reader*. Indiana University Press, Bloomington, Indiana, USA, 2003.

¹⁹ Vö. XXVI. melléklet, a 73. §-hoz. In *Válság* II., 239–241.

²⁰ I. m. 239.

kinőhet. Minden egyes személy bekapcsolódása újabb lökést ad a folyamatnak és megváltoztatja azt. Az egyes személyek kiválnak belőle, de maga a kommunikációs folyamat állandóan fennmarad, és szüntelen átalakulásban áramlik tovább. Így az újonnan belépő személy egy már mindig is zajló „diskurzusba” lép be, egy már mások által folytatott „beszélgetésbe” kapcsolódik be, már meglévő személyes és értelmezésbeli közelségek és távolságok rendszerében találja magát.

Az egyes személyek által hozott tapasztalat, új értelem a kommunikáció révén közössé válik a kortárs generációban. Mások is belátják, ellenőrzik saját tapasztalatukban: megerősítik, illetve elvetik egyes vonásait. Így a sokféle tapasztalatban – amennyiben a szóban forgó újdonság valamilyen oknál fogva ébren tartja az érdeklődést –, *anélkül hogy ennek kifejezetten szándékolt célnak kellettene lennie* a kortársi „mindenki” szempontjából, optimalizálódik és homogenizálódik az eredeti felismerés. Az általánossá váló új értelem átalakítja közös világfelfogásunkat, érvényre jut cselekedeteinkben, megváltoztatva ezáltal kulturális környezetünk világot, beleértve a dolgoknak az új értelemre tekintettel módosított környezetű világát is.

A kortársi generáció aztán a kommunikáció révén és a megváltozott környezetben leülepedve adja tovább a következő generációnak az új értelmet. Ez a generáció is optimalizálja és homogenizálja a maga tapasztalatában, majd továbbadja az utána jövőnek. Ez is optimalizálja és homogenizálja, majd továbbadja. És így tovább beláthatatlanul.²¹ A generációk beláthatatlan messzeségből áramló folyamában fennmaradt valaha volt új belátás és a környezet világban vele összekapcsolódott dolog a sorra kerülő aktuális generáció számára egyre inkább a „már mindig is így volt”, illetve „már mindig is ott volt” *magától értetődőségében tesz szert* a „mindenki mindenkor” értelmében vett általános érvényű, objektív létezésre.

A szellemi élet eredeti generatív historicitásából fakadóan minden kultúra történelmi „ebben a legszélesebb értelemben, legyen alacsonyabb és primitívebb, avagy magasabb, szegényes vagy szellemi tartalomban mégoly gazdag”.²²

A történetiség *második szintje* a „filozófiai célélet”²³ létrejötté és fokozódó érvényre jutása az organikus történelmi fejlődésben. A filozófia *a világot magát* ragadja meg. Ez teszi lehetővé, hogy a történelmi élet ne csupán spontán-orga-

²¹ Vö. pl. *Husserliana* XV., 439. „Generatív létezésünk, generatív múltunk és jövőnk *átláthatatlanságában* élünk úgy, hogy számunkra az igazság eszméjének szükségképpen normának kell számítnia.” [„Wir in der *Unübersehbarkeit* unseres generativen Daseins, unserer generativen Vergangenheit und Zukunft, leben so, dass für uns notwendig die Idee der Wahrheit als Norm gelten muss.” Kiemelés – T. G.]

²² *Válság* II., 239.

²³ Uo.

nikus átalakulások folyamata legyen, hanem teleologikus, intencionálisan-akarátlanul a világegészre irányuló történelem. Szigorú értelemben véve csak a kulturális életvilágok relativitásán túli vonatkoztatási pontot létrehozó *egyetlen*, igazi objektív *világ* filozófiai gondolata az, amely megteremti a *tudományos történelem* lehetőségét. Kultúránk genezisének olyan szemlélete válik ugyanis lehetőségessé, amelyben történelmünket nem egyszerűen a saját generációnkat jellemző normalitásstruktúra kialakulása felől tekinthetjük, hanem magát ezt a kulturális rendet és sajátos kialakulástörténetét *az egyetlen világ* eszméjének teleologikus perspektívájába helyezhetjük.

Az ilyen jellegű történetiség azonban nem mindenütt, hanem csak az *európai* kulturális fejlődésben érvényesül. Ebben született ugyanis meg és vált otthonossá a filozófiára jellemző szellemi alak.

A történetiség *harmadik szintje* azzal a lehetőséggel kapcsolatos, amelyet „a filozófia átváltozása fenomenológiává”²⁴ rejt magában. A fenomenológia ugyanis – fogalmaz Husserl – „tudományos tudattal rendelkezik a maga történetiségében vett emberiségről, és az a funkciója, hogy az emberiséget olyan emberiséggé alakítsa, amely tudatosan követi a fenomenológiaként értett filozófiát”.²⁵

III. A filozófiai–fenomenológiai valóságképzés történelemformáló lehetősége

Mi is történik voltaképpen a fenomenológiai–filozófiai gondolatmozgás *ismétlésében*? Ennek megvilágításából kiindulva vethetünk fényt a filozófia „feladateszméjére” (*Aufgabenidee*) is.²⁶

Az epokhében felfüggesztjük tapasztalataink objektív érvényességét, a redukció és az eidetikus variáció révén pedig e tapasztalatokat a transzcendentális egóban felfedezett szubjektív világképződményre vezetjük vissza. A filozófia feladata a világ *ilyen* módon történő felfedezése: a világbeli létezők megvilágítása a felfedett ideális világstruktúrák szempontjából.

Az *egyetemes* világstruktúrák magragadása azonban szükségképpen mindig *korlátozott* téridőbeli feltételek szituációjában hozzáférhető tudásból és tapasztalatból indul ki. Ez a korlátozottság vonatkozik mind a filozófáló személy tudására és tapasztalatára, mind pedig generációjának történeti–kulturális helyzetére. Ezért a fenomenológiai–filozófiai gondolati mozgás *ismétlésében*, az újrafelfedezésben mindig fennáll az előzőleg felfedezett összefüggés, az ideális világképződmény *helyesbítésének* elvi lehetősége, miközben újabb tapasztalati

24 I. m. 241.

25 Uo.

26 Lásd pl. *Husserliana* XXIX., 394.

anyagra, a világbeli létezők – s korrelatívá a filozófáló élményeinek – újabb körére *terjesztjük ki* az ideális világképződmény érvényességét. A kiterjesztő-helyesbítő ismétlések *sorozata* tehát – miközben állandóan továbbképzzi a világot mint értelemképződményt – *tendenciájában* egyre átfogóbb módon világítja meg transzcendentális konstitúciós eredete felől a létező világot.²⁷ Az *eszmeifejlődés* husserli koncepciója azonban a világeszmék geneziséen túlmenően a szubjektív oldal korrelatív átalakulását is magában foglalja.

A reduktív átfordító-felfedő gondolati mozgás tipizálódása és habituális *énhez kötődése* ugyanis magát a filozófáló ént is mind átfogóbb (ön)reflexív viszonyba helyezi a transzcendentális egóval: a filozófiai szemlélődő életmód az ön- és világmegismerés ésszerű akarati törekvésben megalapozott intencionális tendenciájává válik. A filozófiai „célélet”²⁸ létrejötté azonban Husserl szerint nemcsak a filozófáló személy életében bír a teljes személyes átalakulás lehetőségét hordozó jelentőséggel, hanem „ezen kívül még a legnagyobb egzisztenciális átalakulást is magába rejti, amely az emberiség mint emberiség előtt áll”.²⁹

A filozófia interszubjektív dimenzióját a filozófusközösségnek a *filozófia egyetlenes tudományként történő megvalósítására* irányuló törekvése alkotja. A filozófia mint egyetlenes tudomány a *világról* mint ideális értelemképződményről³⁰ az *ego cogito*-ban, a lényesszemléletben, a habitualizált filozófiai beállítottságban megszerzett belátások *interszubjektíven általános érvényű* ismeretek rendszereként való létezése. Pontosabban az ilyen módon történő létezés megvalósításának *végtelen feladata* a filozófusközösség számára.³¹

A végtelen feladat jelleg a mindenkori, aktuális filozófusközösség közös tevékenységében tendenciaként, akarati irányként juthat érvényre. E közös feladat tendenciája teszi a filozófusgenerációk egymásra következését a *filozófia* történetévé. A közös feladat égisze alatt folyó kutatás a filozófia történetét a transzcendentális szubjektivitáshoz vezető *filozófiatörténeti útként* teszi felfoghatóvá.

²⁷ Vö. *Válság* I., 329.

²⁸ *Válság* II., 240.

²⁹ *Válság* I., 176. A filozófáló ember feladata, „[...] hogy ne csak elvontan és közönséges értelemben vett apodiktikus tudományt üzzön, hanem egész konkrét létét apodiktikus szabadságban apodiktikus létként, az ész – mely embervoltát adja – egész tevékeny életében valósítsa meg, felismerve, hogy akkor ésszerű, amikor ésszerű akar lenni, s hogy ez az észre törekvés és az észért való élet végtelenségét jelenti. [...] Embernek lenni teleologikus létet, létszerű legyent jelent. Ez a teleológia hat minden énszerű cselekedetben és szándékban. Az önmegértés révén valamennyiben felismerhető az apodiktikus telosz, s a végső önmegértés e felismerésének nem lehet más alakja, mint a priori elvek szerinti önmegértés – önmegértés a filozófia formájában.” I. m. 330., kiemelés az eredetiben. A *Válság* főszerzőgének – pontosabban a *Husserliana* VI. kötetét szerkesztő Walter Biemel által a könyv végére tett szövegrésznek – a befejező mondatai.

³⁰ Vö. pl. *Válság* II., 233.

³¹ Vö. pl. *Válság* II., 126. skk.

A világ: egyetlen, közös világunk filozófiai felfedezése és a világ általános érvényű, interszubjektív konstitúciója lehetőségfeltételeinek kutatása a filozófiát egyetemes tudományként megvalósító filozófusközösséget a monásközösség világ(újra)teremtő életének részesevé teszi. A fenomenológia mint tudományos filozófia az átfogóan és részleteiben is³² átlátott rendszeres, egyetemes összefüggés egységében ragadja meg a világot, *kinek-kinek* a tényleges tapasztalatából indulva ki. Tehát a fenomenológia révén egyfelől saját akarati döntésén keresztül *mindenki* részesevé válhat a világegész történelmi alakításának (szubjektív eredete felől tekintve a fundáló monásközösség, s végül is a transzcendentális szubjektivitás időbeli önlétrehozásának). Másfelől pedig *a tudományok reintegrálása* a fenomenológiai filozófia rendszerébe arra kínálna esélyt, hogy az egész szellemi élet a transzcendentális szubjektivitásbeli eredetével való átlátható, eleven összefüggéssé váljon. Az organikus történelem nem tudatosan irányul a világegészre; a filozófiai célélet igen, ámde az emberiség többi része csak annyiban, amennyiben a filozófia teret nyer az organikus fejlődésben, s ezáltal határozottabb tárgyat és irányt ad az ösztönös-organikus fejlődésnek.

A világról mint transzcendentálisan konstituált értelemképződményről szerzett belátásait a filozófusközösség a kifejezések, tételek és elméletek által alkotott tudományos filozófiai nyelv és az elsősorban a tudományokkal folytatott eszmecsere révén *beáramoltathatja* (*Einströmung*) a természetes, világbeli életbe. Az erre vonatkozó husserli elképzelést a következőképpen értelmezhetjük. A különböző, természetes beállítottságbeli tudományok (a pszichológia, a történelemtudományok, az életvilág tudománya, a matematika, a fizika, a logika, de felvetések szintjén Husserlnél a biológia, az antropológia stb. is) tapasztalatát a transzcendentális tartalmilag felfedező különböző *fenomenológiai redukciós utak kiindulópontjaként* fogadhatjuk el. A fenomenológiai filozófia pedig éppen a redukciók révén tárhatja fel a tudományok számára azt a konkrét módot és helyet, ahogyan és ahol integrálódhatnak a megismerés egészébe. Az egyes tudományok tapasztalatainak visszavezetése transzcendentális szubjektivitásbeli eredetükre egyben feltárja „életjelentőségüket” is: relevanciájukat a transzcendentális élet számára. Integrálásuk módja és relevanciájuk feltárása pedig egyben kijelöli a tudományok kritikájának szempontját, tehát azt az értelmet, amely alapján voltaképpen elfogadhatjuk kiindulópontként sajátos tapasztalataikat.

A transzcendentális eredettel való összefüggésnek a világbeli életben történő jelenvalóvá tételével a filozófusközösség a természetes világbeli élet-

³² Vö. *Válság* II., 230. „A filozófiának a világról szóló egyetemes tudománynak kell lennie, kettős értelemben egyetemesnek – egyrészt a világ univerzálíáinak tudománya, másrészt mindannak tudománya, ami a világban van – amennyiben helyes értelemmel rendelkezik.”

nek és egész valóságos, tapasztalati világának történetét a transzcendentális egóra irányuló teleologikus történelem részeként érteti meg.³³ Az ilyen módon felfedett és érvényre jutó teleológia az *ésszerűség önteremtő kibontakozásából* áll, s mint ilyent az emberiség *autonóm akarat* által alakított történelmének eszméje vezérli.³⁴

Végül egy felvetéssel szeretnék élni a tudományokkal folytatott párbeszédet illetően. Az „életvilág” – mint „talaj” és „horizont” – „normál territóriumként” értelmezhető.³⁵ Ekkor a „normativitás” a valamely mi-közösség saját szellemi aktivitása által alkotott rend kulturális világát, a „territórium” pedig az e kultúrában birtokolt és általa alakított természeti környezetet jelenti. Úgy vélem, hogy a normál territóriumként megragadott életvilág fogalma egyaránt jó alapot kínálna a fenomenológia számára egyfelől a „kultúra” megértésével foglalkozó tudományokkal – közelebről Jan Assmann kultúraelméletével³⁶ –, illetve a másik oldalon a természet magyarázatával kísérletező diszciplínákkal – például Holmes Rolston evolúciós ökológiai felfogásával³⁷ – való párbeszédre.

33 Vö. pl. *Válság* II., 241.

34 Vö. pl. *Husserliana* VIII., 506., *Husserliana* XXIX., 227., *Válság* I., 329. sk.

35 Lásd Steinbock fentebb említett munkáját (különösen 102. skk., 167. skk., 170–256.), vagy tőlem: *Életvilág*. In *Tudományos életfilozófia. Tanulmány Edmund Husserl késői gondolkodásáról*. Osiris, Budapest, 2002, 137–162., különösen 145.

36 Lásd Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz, Budapest, 1999.

Az életvilág *aktív genezise* a kulturális-szellemi szférában állandóan zajló kommunikatív normalizációs valóságképzés történelmi átalakulásának fentebb vázolt elgondolását jelenti. Jan Assmann kultúraelmélete és a kulturális eszmefejlődésről alkotott elmélete egy tágasabb – a mindenkori konkrét-történeti jelen társadalmi-szellemi feltételeit is számításba vevő – keretben egyesíti a korábbi szellemtörténeti (Karl Jaspers, Shmuel N. Eisenstadt), illetőleg a kortárs médiatörténeti vagy kommunikációtechnológiai (Eric E. Havelock, Jack Goody, Niklas Luhmann, Marshall McLuhan) értelmezéseket. Assmann kultúrafejlődési elképzelése, a központi fogalmaiban – kulturális „kánon”, a kultúra magva mint „konnektív struktúra”, amely identitásképző funkcióját a társadalmi-normatív, illetve a történelmi-narratív dimenziókban fejt ki – kifejeződő társadalmi konstrukciós szemlélet, a kommunikáció középpontba állítása, továbbá a tudományos és filozófiai hagyomány kitüntetett jelentőségű kezelése meglátásom szerint közeli rokonságot mutat a fenomenológia szemléletmódjával, és termékeny párbeszédre adhatna lehetőséget.

37 Holmes Rolston, III.: *A környezeti etika időszerű kérdései*. In Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest, 2005, 8–111. Lásd továbbá Holmes Rolston, III.: *Environmental Ethics. Duties to and Values in the Natural World*. Temple University Press, Philadelphia, USA, 1988.

Az életvilág *passzív genezise* két réteget rejt magában: a „tradíció”, valamint a „természettörténet” rétegeit (lásd ehhez fentebb említett írásomban, 154–156.). A mi generációnk által örökölt környezet nem feltételezi a mi szellemi aktivitásunkat, de a megelőző generációkét igen: a mi aktivitásunk talaja az őseink által ránk hagyott életvilág, az ősi föld (*Stammboden*). A szellemi életet elvileg nem előfeltételező, ennek számára állandóan talajként jelenlevő pusztá természet az életvilág mint föld-talaj (*Erdboden*). Husserl több kutatási kéziratában

érinti az emberi szellemi életet megelőző természet genesisét. Az e tárgyra vonatkozó megfontolásai kifejezetten kezdeti, kísérletező jellegűek.

A természet előzetes adottsága a genetikusan-természettörténetileg az emberi szellemi életet megelőző természetre utal, amelyből az emberi szellem történetileg „felébredt”. A természettörténeti perspektíva az emberi szellemi élet *előalakjaira* való visszakérdezés távlatát jelenti. Husserl az itt lehetséges visszavezetés horizontját az egyes állatfajokban, illetve az állatvilágban érvényesülő generativitástól a növényvilág képződésén keresztül az élet keletkezéséig, sőt azon is túl: az életet megelőző és azt létrehozó „elsüllyedt természetig” tágítja ki. E visszavezetés végső eredetének pedig mindezekben előfeltételezett bolygónk, a Föld bizonyul. A bennünk és számunkra adott természet története a *földi* természet története: *földtörténet*.

Holmes Rolston a földi természetnek a modern evolúciós ökológia – az életet az organizmusok, a fajok, illetve az ökoszisztémák egymás fölé rendelt szintjein differenciáltan szemlélő – megközelítésén alapuló olyan felfogását képviseli, amely számunkra való jelentőségén túlmenően utat tud találni a természet önértékének megragadásához is. Különösen fontosnak tűnik az ökoszisztémában végbemenő evolúció értelmezése. Ez ugyanis nem fajfejlődést jelent itt, hanem egy produktív és projektív – tehát evolútív – rendszert, amelyben elsődlegesen *tulajdonságok* – s nem fajok – kiválasztódása zajlik. A tulajdonságok ezen evolúciója a következőképpen vázolható: egysejtű organizmusok – soksejtű, szorosan integrált szervezetek – helyváltoztató mozgás – ösztönös cselekvések – melegvérű állatok – komplex idegrendszeren alapuló tanulás – érzékelés (látás, hallás, szaglás) – érzelmekre (örömré és fájdalomra) való képesség – eszközhasználat (kézzel társult agy) – végül felbukkant a tudatosság és az öntudat, amelynek révén kultúra épült a természetre.

Az ökoszisztéma ilyen felfogása, illetve a tulajdonságok így értett evolúciója véleményem szerint alapot adhat a fenomenológia életvilágfogalmával, illetve az életvilág passzív, természettörténeti genesisével való interpretatív kapcsolatteremtésre.